

Mediji i demokratija

Jelena Kleut

Upravo tabloidni mediji vezuju se i za problem dezinformacija. O ovoj pojavi se u globalnim okvirima uglavnom diskutuju u kontekstu društvenih mreža, ali rad tri novinarske grupe – Istinomer (CRTA), Raskrikavanje (KRIK) i Fake News Tragač (NNSŠ) – pokazuje da su tradicionalni mediji glavi prenosioci lažnih vesti u javnom prostoru Srbije. Kako pokazuje analiza Raskrikavanja, „četiri najtiražnija tabloida – *Informer*, *Srpski telegraf*, *Alo* i *Kurir* – tokom 2019. godine objavili su najmanje 945 lažnih ili neutemeljenih tvrdnji samo na naslovnim stranama“ (Vučić i Radojević, 2020).

Internet i društvene mreže

Internet i društvene mreže zauzimaju sve značajnije mesto u životu građana. Podaci Republičkog zavoda za statistiku pokazuju da je broj građana koji nikada nisu koristili internet pao sa 59,2% u 2008. godini, na 19,4% u 2019. godini (Kovačević et al., 2019; Vukmirović et al., 2010). Ipak, digitalni jaz i dalje postoji: pristup internetu od kuće ima 64,2% domaćinstava s prihodom koji je manji od 300 evra. Udeo korisnika interneta među građanima s višim i visokim obrazovanjem je 94,6%, nasuprot udelu od 52,3% među građanima nižeg obrazovanja (Kovačević et al., 2019: 12, 21). Na društvenim mrežama aktivno je 70,8% korisnika interneta (Kovačević et al., 2019: 23), a najpopularniji je *Fejsbuk* koji koristi 60% građana Srbije (CeSID, 2020)

U 2019. godini 69,9% korisnika interneta je čitalo onlajn-novine, što je značajan porast u odnosu na 2010. godinu kada ih je bilo 41,4% (Kovačević et al., 2019; Vukmirović et al., 2010). Korisnici interneta navode da su im glavni izvor vesti sajtovi tradicionalnih medija, društvene mreže i televizija (Milivojević et al., 2020: 16). S druge strane, smanjuje se broj građana koji internet koristi kao oblik društvenog angažovanja. Republički zavod za statistiku beleži da je u 2011. godini 12% korisnika slalo mišljenja o društvenim pitanjima putem blogova i/ili društvenih mreža, dok u 2019. godini ovaj udeo opada na 9,3%. Još je izraženiji pad, sa 8,3% u 2011. godini na 3,2% u 2019. godini, kada se radi o učešću u onlajn-debatama ili potpisivanju peticija (Kovačević et al., 2019).

Uglavnom svi tradicionalni mediji imaju svoje veb-prezentacije i naloge na društvenim mrežama. Takođe, sniženi troškovi proizvodnje sadržaja na internetu omogućili su da se u digitalnom prostoru razvijaju lokalni onlajn-mediji i neke od najaktivnijih istraživačkih redakcija – Insajder, KRIK, BIRN, CINS. U proteklih nekoliko godina uslovi za onlajn-plaćanje su poboljšani i omogućili su da neki mediji dođu do mikrodonacija od publike. Međutim, veliki deo građana uglavnom nije spreman da direktno finansira medije (Milivojević et al., 2020: 25).

Iako prisutni i ranije, internet i društvene mreže javljaju se kao značajniji kanali komunikacije političkih stranaka i birača pred parlamentarne izbore 2012. godine. S daljim sužavanjem medijskog prostora za opozicione stranke u tradicionalnim medijima, *Fejsbuk*, *Instagram* i *Tviter* postaju glavne komunikacione platforme, posebno za novoosnovane stranke i pokrete (Petrovski, 2016). Analize društvenih mreža u predizbornim periodima 2016. i 2017. godine pokazuju polarizaciju korisnika na dve grupe, jednu koju čine pristalice SNS i drugu koju čine kritičari vlasti (Petrovski, 2016; SHARE, 2017).

Deo diskusije u digitalnim prostorima je autentičan, ali deo predstavlja organizovanu manipulaciju virtuelnim javnim mnjenjem. Botovi koji podržavaju vladajuću stranku i napadaju opozicione političare pojavljuju se na društvenim mrežama i u komentarijama na medijskim portalima. Radi se o organizovanoj aktivnosti kojom se koordinira iz sedišta SNS-a, a u pisanju komentara učestvuju ljudi koji su zaposleni u javnim preduzećima (Telepromter, 2015; Marković, 2018). Obim ovih aktivnosti uočen je na *Tviteru*. U martu 2020. godine ova mreža je uklonila oko 8.500 hiljada naloga koji su deo organizovane mreže. U analizi više od 43.000.000 tvitova, analitičari sa Univerziteta Stanford ustanovili su tri osnovna cilja ove mreže: navijanje za Aleksandra Vučića i SNS, povećanje vidljivosti prorežimskih sadržaja i napadanje opozicije (Bush, 2020).

Istraživanje Fakulteta političkih nauka pokazuje su građani zabrinuti za tačnost informacija na internetu, posebno ih brinu netačne ili obmanjujuće informacije koje potiču od domaćih političkih aktera (Milivojević, Ninković Slavnić i Bajčeta, 2020: 32). Isto istraživanje pokazuje da više od polovine korisnika interneta nije medijski pismeno (str. 29). Nešto bolji rezultat daje CeSID-ovo istraživanje kojim se na skali od 0 do 1, medijska pismenost ocenjuje skorom od 0,73 (CeSID, 2020: 5). Medijska pismenost je sve značajnija tema za medije, civilni sektor i obrazovne institucije. Predmet Jezik, mediji i kultura uveden je kao izborni predmet u srednjim školama, a organizuju se i mnogobrojne neformalne obuke iz medijske pismenosti.

Izražen problem u digitalnoj komunikaciji predstavljaju govor mržnje, pretnje i uvrede. Od 2014. do 2019. godine SHARE fondacija je zabeležila 481 slučaj povreda digitalnih prava i sloboda, od čega većinu čine objavljivanje pretećih sadržaja i ugrožavanje sigurnosti, i uvrede i neosnovane optužbe (Perkov et al., 2019). Meta ovih napada su veoma često novinari, ali i političari, javne ličnosti i građani koji kritikuju vlast. Izveštaj beleži i tehničke napade na onlajn-medije i veb-sajtove nevladinih organizacija. Kako se zaključuje, napadi se najčešće izvode po objavljivanju nekog kritički intoniranog sadržaja. Na primer, tehnički napadi na sajt Peščanik intenziviraju se sa objavljivanjem tekstova o plagiranom doktoratu ministra policije i nepostojećem doktoratu rektora *Megatrenda* (Perkov et al., 2019: 22).

Zaključne napomene

Medijski sistem Srbije je 2000. godine otpočeo sporu i do danas nedovršenu transformaciju koja je obuhvatala nekoliko glavnih elemenata: 1) povlačenje države iz vlasništva u medijima; 2) transformisanje državne televizije u javni medijski servis; 3) formiranje nezavisnog regulatora u oblasti elektronskih medija; 4) uvođenje mera kojima se podstiče pluralizam medija i diverzitet sadržaja i 5) obezbeđivanje uslova za ostvarenje slobode izražavanja. Donošenje medijskih zakona koji su predviđali ove elemente u praksi su pratili paralelni procesi koji su onemogućavali ispunjenje postavljenih ciljeva. Država se nevoljno odricala svoje uloge vlasnika medija i medijskog regulatora, a potreba da se ostvari politički uticaj u medijskoj sferi, zajedno s niskim stepenom novinarskog profesionalizma i osiromašenjem medijskog tržišta doveli su do netransparentnih, klijentelističkih odnosa između vlasti i medija. Zarobljavanje medija od strane države postaje posebno izraženo od 2014. godine, kada počinju da rastu pritisci na novinare i medije koji nisu deo klijentelističkih mreža. Sveukupni uticaj ovih procesa vidi se u manjku medijskog pluralizma i medijskih sloboda.

Sistem javnog informisanja prelazi u digitalne prostore, ali ne može se reći da je ekspanzija digitalnog komuniciranja imala isključivo pozitivne efekte po medijske slobode i pluralizam mišljenja u virtuelnoj javnoj sferi. Iako iz godine u godinu raste broj korisnika interneta, i dalje postoji digitalni jaz. Internet je, s jedne strane, obezbedio platformu za vrsne istraživačke redakcije i omogućio bogatiju ponudu medijskih sadržaja za grupe koje su u tradicionalnim medijima bile zapostavljene. S druge strane, umnožili su se i onlajn-mediji koji služe kao partijska glasila. Dodatno, otvorile su se mogućnosti prikrivenog uticaja na javno mnjenje, a kanal interneta često se zloupotrebljava za zastrašivanje i širenje govora mržnje.

Literatura

- BIRN (2012). Izveštaj o finansiranju medija iz budžeta lokalnih samouprava. Beograd: BIRN.
- Bush, D. (2020, 2. april). Fighting Like a Lion for Serbia: An Analysis of Government-Linked Influence Operations in Serbia. Posećeno 20. 8. 2020. URL: https://fsi-live.s3.us-west-1.amazonaws.com/s3fs-public/serbia_march_twitter.pdf
- CeSID (2020). Građani i mediji: konzumacija, navike i medijska pismenost. Posećeno 20. 12. 2020. URL: <http://www.cesid.rs/istrazivanja/gradani-mediji-konzumacija-navike-medijska-pismenost/>
- CRTA (2017a). Učešće građana u demokratskim procesima u Srbiji. Posećeno 20. 8. 2020. URL: <https://cрта.rs/wp-content/uploads/2018/02/Ucesce-gradjana-u-demokratskim-procesima-u-Srbiji-2017.pdf>
- CRTA (2017b). Izveštaj posmatračke misije Građani na straži. Posećeno 20. 8. 2020. URL: <https://cрта.rs/zavrzni-izvestaj-o-predsednickim-izborima-2017-godine-2>
- CRTA (2018). Učešće građana u demokratskim procesima u Srbiji. Posećeno 20. 8. 2020. URL: <https://cрта.rs/istrazivanje-ucisce-gradjana-u-demokratskim-procesima-u-srbiji-2018-godine/>
- CRTA (2020, 27. maj). Izborni monitoring REM-a u 2020. godini: Pristrastan i netransparentan. Posećeno 20. 8. 2020. URL: <https://cрта.rs/izborni-monitoring-rem-a-u-2020-godini-pristrastan-i-netransparentan/>
- Đurić, R. (2019). Kritične tačke u sistemu zaštite novinara. Beograd: Fondacija „Slavko Ćuruvija“.
- Đurić, R., i Dobrilović, J. (2019). Zaštita javnog interesa i medijskog pluralizma u Srbiji: Radni izveštaj. Beograd: CRTA, Fondacija „Slavko Ćuruvija“.
- IPSOS (2020, 19. maj). Toliko toga nas spaja – Medijska slika regiona. Posećeno 20. 8. 2020. URL: <https://www.ipsos.com/sr-rs/toliko-toga-nas-spaja-medijska-slika-regiona>
- IREX (2019). Media Sustainability Index 2019: Serbia. Posećeno 20. 8. 2020. URL: <https://www.irex.org/sites/default/files/pdf/media-sustainability-index-europe-eurasia-2019-serbia.pdf>
- Irion, K., Ledger, M., Svensson, S., and Ršumović, N. (2017). The independence and functioning of the Regulatory Authority for Electronic Media in Serbia: An assessment using the INDIREG methodology. Amsterdam: Council of Europe.
- Jakobi, T. (2019a). Javni konkursi i komisije: medijska udruženja karika u lancu korupcije. Posećeno 20. 8. 2020. URL: http://kazitrazi.rs/wp-content/uploads/2019/09/Javni_konkursi_i_komisije_Medijska_udruzenja_karika_u_lancu_korupcije.pdf
- Jakobi, T. (2019b). Direktno ugovaranje: (i dalje) mračna strana oglašavanja javnih entiteta u lokalnim medijima. Posećeno 20. 8. 2020. URL: <http://kazitrazi.rs/wp-content/uploads/2019/12/Direktno-ugovaranje-I-dalje-Mra%C4%8Dna-strana-ogla%C5%A1avanja-javnih-entiteta-u-lokalnim-medijima.pdf>
- Jakubowicz, K. (2006). Legal Opinion concerning the Decisions of the RBA Council of Serbia on the allocation of broadcasting licenses for Radio and Television stations for the territory of the Republic and for the territory of the Autonomous Province, Warsaw. Posećeno 20. 8. 2020. URL: www.osce.org/serbia/20034?download=true
- Janjić, S. (2016). Izveštavanje javnih servisa o predizbornoj kampanji 2016. godine. U: D. V.

- Nedeljković, J. Matić i R. Veljanovski (ur.), *Ostvarivanje javnog interesa u javnim medijskim servisima u Srbiji* (str. 287–308). Novi Sad: Novosadska novinarska škola.
- Jašović, B. (2015). Razvojni put (ne)slobodnog novinara. U: S. Mihailović (ur.), *Od novinara do nadničara: prekarni rad i život* (str. 109-134). Beograd: Centar za razvoj sindikalizma – Fondacija za otvoreno društvo – Dan graf.
- Kljajić, S., i Milić, V. (2017). *Novinari između slobode i odgovornosti: Analiza sudske prakse u oblasti javnog informisanja*. Novi Sad: Nezavisno društvo novinara Srbije.
- Kovačević, M., Šutić, V., Rajčević, U. i Milaković, A. (2019). *Upotreba informaciono-komunikacionih tehnologija u Republici Srbiji, 2019*. Beograd: Republički zavod za statistiku.
- Maksić, T. (2015). *Media reform stalled in the slow lane: Soft Censorship in Serbia*. Paris: WAN-IFRA World Association of Newspapers and News Publishers.
- Marko, D. (2017). *The future of public service broadcasting in Serbia. The Future of Public Service Media in the Western Balkans: Never-ending Transition*. Sarajevo: Analitika.
- Marković, T. (2018). Kako su SNS botovi napisali 10 miliona komentara. Al Jazeera Balkans. Posećeno 12. 12. 2019. URL: <http://balkans.aljazeera.net/vijesti/kako-su-sns-botovi-napisali-10-miliona-komentara>
- Matić, J. (2012). *Medijske slobode Srbije u evropskom ogledalu*. Beograd: Civil Rights Defenders, ANEM, NUNS, NDNV, *Local Press*. Posećeno 20. 8. 2020. URL: <http://www.civilrights-defenders.org/files/Serbian-Media-Scene-VS-European-Standards.pdf>
- Matić, J. (2016). *Analiza informativnih programa republičkog i pokrajinskog javnog servisa*. U: D. V. Nedeljković, J. Matić i R. Veljanovski (ur.) *Ostvarivanje javnog interesa u javnim medijskim servisima u Srbiji* (str. 27–50). Novi Sad: Novosadska novinarska škola.
- Matić, J. (2018a). *Medijska politika vlasti SNS-a u Srbiji 2014–2018. godine*. U: D. Pralica (ur.), *Zbornik u čast prof. dr Dubravki Valić Nedeljković – Mediji Balkana* (str. 53–70). Novi Sad: Filozofski fakultet u Novom Sadu.
- Matić, J. (2018b). *Kontrola i sloboda medija: svedočenja novinara*. Beograd: Fondacija „Slavko Ćuruvija”. Posećeno 20. 8. 2020. URL: <http://www.slavkocuruvijafondacija.rs/wp-content/uploads/2018/02/Kontrola-i-sloboda-medija-Kljucni-nalazi-Slavko-Curuvija-fondacija.pdf>
- Matić, J., Maksić, T., i Lansner, T. (2014). *Soft Censorship: Strangling Serbia’s Media*. Paris: WAN-IFRA World Association of Newspapers and News Publishers. Posećeno 20. 8. 2020. URL: https://www.wan-ifra.org/system/files/field_article_file/WAN-IFRA%20Soft%20Censorship%20Serbia%20Report_0.pdf
- Matić, J., i Valić Nedeljković, D. (2014). *Serbia*. U: B. Petković (ur.), *Media integrity matters: Reclaiming public service values in media and journalism* (str. 327–390). Ljubljana: Peace Institute, Institute for Contemporary Social and Political Studies.
- Media Ownership Monitor (2019). *TV market*. Posećeno 20. 8. 2020. URL: <https://serbia.mom-rsf.org/en/media/tv/>
- Mihailović, S. (2015). *Sve nesigurniji rad i život medijskih radnika*. U: S. Mihailović (ur.), *Od novinara do nadničara: prekarni rad i život* (str. 51–88). Beograd: Centar za razvoj sindikalizma – Fondacija za otvoreno društvo – Dan graf.
- Mijatović, M. (2017). *Monitoring rada Regulatornog tela za elektronske medije*. Posećeno 20. 8. 2020. URL: <https://www.birodi.rs/mediji-javnost-i-izbori-2017/>

Milivojević, A. (2019, 18. septembar). Podobnim medijima milioni iz džepa građana. Posećeno 20. 8. 2020. URL: <https://www.cins.rs/podobnim-medijima-milioni-iz-dzepa-gradjana/>.

Milivojević, S. (2005). Televizija u Evropi: regulativa, politika i nezavisnost – Srbija. U: Televizija u Evropi: regulativa, politika i nezavisnost (str. 201–269). Budapest: Open Society Institute.

Milivojević, S., Ninković Slavnić, D. i Bajčeta, S. (2020). Informisanje u digitalnom okruženju u Srbiji. Beograd: Fakultet političkih nauka. Posećeno 20. 1. 2021. URL: <http://centarzamedije.fpn.bg.ac.rs/wp-content/uploads/2020/10/informisanje-u-digitalnom-okruzenju-2020.pdf>

Milutinović, I. (2019). Aktuelni izazovi javnog medijskog servisa – komparativna perspektiva. U: D. Pralica, D., i Šinković, N. (ur.), Digitalne medijske tehnologije i društveno-obrazovne promene (str. 279–292). Novi Sad: Filozofski fakultet.

Nezavisno društvo novinara Vojvodine (2016). Bela knjiga konkursnog finansiranja javnog interesa u sferi javnog informisanja. Novi Sad: Nezavisno društvo novinara Vojvodine.

Novosadska novinarska škola (2017). Medijska [ne]zavisnost: ostvarivanje nezavisnosti i programskih funkcija javnih medijskih servisa u Srbiji u 2017. godini. Novi Sad: Novosadska novinarska škola.

NUNS (n.a.) Baza napada na novinare. Posećeno 20. 1. 2021. URL: <https://www.bazenuns.rs/srpski/napadi-na-novinare>

OSCE/ODIHR (2016). Republic of Serbia: Early parliamentary elections 24 April 2016. OSCE/ODIHR Limited Election Observation Mission Final Report. Posećeno 20. 8. 2020. URL: <https://www.osce.org/odihr/elections/serbia/256926>

OSCE/ODIHR (2017). Republic of Serbia: Presidential election 2 April 2017, OSCE/ODIHR Election Assessment Mission Final Report. Posećeno 20. 8. 2020. URL: <https://www.osce.org/odihr/elections/serbia/322171>.

Perkov, B., Ćendić, K., Kovačević, A., Milošević, F. (2019). GREŠKA 404: Digitalna prava u Srbiji 2014–2019. Beograd: SHARE Fondacija.

Petrovski, A. (2016). Analiza online medija i društvenih mreža. Posećeno 20. 8. 2020. URL: <https://labs.rs/sr/analiza-onlajn-medija-i-drustvenih-mreza-tokom-izbora-2016-u-srbiji/>.

Poverenik za informacije od javnog značaja i zaštitu podataka o ličnosti (2020). Izveštaj o sprovođenju Zakona o slobodnom pristupu informacijama od javnog značaja i Zakona o zaštiti podataka o ličnosti za 2019. godinu. Posećeno 20. 8. 2020. URL: <https://www.poverenik.rs/images/stories/dokumentacija-nova/izvestajiPoverenika/2019/Izvestajza2019lat.pdf>.

REM (2008). Izveštaj o nadzoru nad radom emitera tokom predizborne kampanje za lokalne, pokrajinske i republičke skupštinske izbore u Srbiji (april–maj 2008. godine). Posećeno 20. 8. 2020. URL: <http://www.rem.rs/uploads/files/izvestaji%20o%20nadzoru/IZBORI%20-%202008%20parlamentarni.pdf>.

REM (2012). Izveštaj o nadzoru nad radom emitera tokom predizborne kampanje za predsedničke, republičke, pokrajinske i lokalne izbore. Posećeno 20. 8. 2020. URL: <http://www.rem.rs/uploads/files/izvestaji%20o%20nadzoru/IZBORI%20-%202012%20zavrzni%20izvestaj.pdf>.

REM (2014). Izveštaj o nadzoru nad radom emitera tokom predizborne kampanje za republičke, i lokalne izbore. Posećeno 20. 8. 2020. URL: <http://www.rem.rs/uploads/files/izvestaji%20o%20nadzoru/IZBORI%20-%202014%20zavrzni%20izvestaj.pdf>

Savet za borbu protiv korpcije (2011). Izveštaj o pritiscima i kontroli medija u Srbiji. Beograd:

Savet za borbu protiv korupcije.

Savet za borbu protiv korupcije (2015a). Izveštaj o vlasničkoj strukturi i kontroli medija u Srbiji. Beograd: Savet za borbu protiv korupcije.

Savet za borbu protiv korupcije (2015b). Izveštaj o mogućem uticaju institucija javnog sektora na medije kroz plaćenje usluga oglašavanja i marketinga. Beograd: Savet za borbu protiv korupcije.

Savet za štampu (2015). Završni izveštaj praćenja dnevne štampe u kontekstu poštovanja Kodeksa novinara Srbije u periodu od aprila do decembra 2015. Posećeno 20. 8. 2020. URL: http://www.savetzastampu.rs/doc/TXT_Izvestaj-o-prekrsajima-Kodeksa.pdf.

Savet za štampu (2019). Izveštaj o monitoringu poštovanja Kodeksa novinara Srbije u dnevnim novinama. Posećeno 20. 8. 2020. URL: http://www.savetzastampu.rs/latinica/uploaded/szs_monitoring_jul-dec_2019_V1.pdf.

Sejdinović, N. I Medić, D. (2021). Otvorenim podacima do kvalitetnijeg projektnog sufinansiranja medijskih sadržaja. Novi Sad: Centar za održive zajednice.

SHARE (2017, 14. mart). Monitoring predsedničke onlajn kampanje 2017. Posećeno 20. 8. 2020. URL: <https://labs.rs/sr/izbori2017/>

Surčulija Milojević, J. (2018). Serbia. U: Monitoring Media Pluralism in Europe: Application of the Media Pluralism Monitor 2017 in the European Union, FYROM, Serbia & Turkey 2018. Policy Report. European University Institute.

Stojković, M. (2015). Transparentnost podataka o državnoj potrošnji na medijski sektor: Pravna analiza i preporuke. Posećeno 20. 8. 2020. URL: <http://birnsrbija.rs/wp-content/uploads/2017/11/TRANSPARENTNOST-PODATAKA-DRZAVNA-POTROSNJA.pdf>

Stojković, M. (2018). Analiza efikasnosti krivično-pravne zaštite novinara u Srbiji. Beograd: OEBS, Asocijacija onlajn medija.

Stojković, M., Kuvekalović, Lj., i Pajović, S. (2020). Pravna analiza položaja regulatornog tela za elektronske medije. Misija OEBS-a u Srbiji.

Teleprompter (2015). Otkrivena tajna „tvrđava“ SNS botova. Posećeno 20. 8. 2020. URL: <http://www.nspm.rs/politicki-zivot/teleprompter-otkrivena-tajna-tvrđava-sns-botova-procureo-najnoviji-program-koji-aktivisti-sns-koriste-za-komentarisanje-na-internetu.html?alphabet=l>. <https://www.netflix.com/browse/genre/83>

Valić Nedeljković, D. i Isakov, S. (2019). Analiza sadržaja odabranih informativnih emisija javnih servisa u Srbiji. Novi Sad: Novosadska novinarska škola.

Valić Nedeljković, D., Matić, J. i Veljanovski, R. (ur.) (2016). Ostvarivanje javnog interesa u javnim medijskim servisima u Srbiji. Novi Sad: Novosadska novinarska škola.

Veljanovski, R. (2017). Vlasnička transformacija lokalnih medija u Srbiji, razlozi i otpori. U: R. Veljanovski (ur.), Lokalni mediji posle vlasničke transformacije i javni interes. Beograd: Fakultet političkih nauka, Čigoja štampa.

Veljanovski, R. i Surčulija, J. (2014). Društveni aspekti harmonizacije medijskih zakona Republike Srbije sa evropskom standardima. Sociološki pregled, 48(2): 259–285.

Veljanovski, R. i Štavljanin, D. (2017). The belated and bedevilled media transition in Serbia. U S. F. Krishna-Hensel (ed.), Media in Process (str. 53–75). New York: Routledge.

Vučić, M. i Radojević, V. (2020, 4. januar). Najmanje 945 lažnih vesti na naslovnica četiri tabloida u 2019. Raskrikavanje. Posećeno 20. 1. 2021. URL: <https://www.raskrikavanje.rs/page.php?id=Najmanje-945-laznih-vesti-na-naslovnica-cetiri-tabloida-u-2019--557>

Vukasović, M. (2016). Indicators on the level of media freedom and journalists' safety: Serbia. Belgrade: Independent journalists association of Serbia. Posećeno 20. 8. 2020. URL: <https://safejournalists.net/wp-content/uploads/2016/12/Full-WB-Media-Freedom-Indicators-2016-ENG.pdf>

Vukmirović, D., Pavlović, K. i Šutić, V. (2010). Upotreba informaciono-komunikacionih tehnologija u Republici Srbiji, 2010. Beograd: Republički zavod za statistiku.